सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित बालकक्षाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको तुलनात्मक अध्ययन

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विषय अन्तर्गतको आंशिक आवश्यकता पूरा
गर्नका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता
शान्ता भट्ट
परीक्षा रोल नं. २८००८४
त्रि.वि. दर्ता नं.: ८-२-३७५-१६-२००५

शिक्षाशास्त्र संकाय
पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर
२०७०

(पा.मु. ४४९) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित बालकक्षाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको तुलनात्मक अध्ययन - शान्ता भट्ट (२०७०)

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित बालकक्षाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको तुलनात्मक अध्ययन

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विषय अन्तर्गतको आंशिक आवश्यकता पूरा
गर्नका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता
शान्ता भट्ट
परीक्षा रोल नं. २८००८४/०६७
त्रि.वि. दर्ता नं.: ८-२-३७५-१६-२००५

शिक्षाशास्त्र संकाय
पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर
२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय कीर्तिपुर, काठमाडौं पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय अन्तर्गतको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि शान्ता भट्टले शोधप्रस्तावना शीर्षक **सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित बालकक्षाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको तुलनात्मक अध्ययन** शीर्षक मेरो निर्देशनमा रही शोधपत्र तयार पार्नुभएको हो । उहाँको यस शोधपत्र लेखनप्रति म पूर्ण सन्तुष्टि भएकोले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....
शोध निर्देशक
प्रा. स्वयं प्रकाश ज.ब.रा.
त्रिभुवन विश्वविद्यालय क्याम्पस
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७०

मितिः २०७०/०५/०२
१८ अगस्त २०१३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय कीर्तिपुर काठमाडौं पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका लागि शिक्षा शोध पाठ्यांशका निमित्त शान्ता भट्टले **सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित बालकक्षाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको तुलनात्मक अध्ययन** शीर्षकमा तयार पार्नु भएको शोधपत्र स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएकोले यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति **हस्ताक्षर**

१) प्राध्यापक स्वयं प्रकाश ज.ब.रा ....
विभागीय प्रमुख तथा बाह्य परीक्षक
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

२) प्रा. कुल नरसिंह श्रेष्ठ ....
बाह्य परीक्षक

३) उप.प्रा. शिवराज बडु ....
बाह्य परीक्षक

मिति : २०७०/०५/०९
25 August, 2013

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको 'सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित बालकक्षा, पूर्वप्राथमिक शिक्षाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको तुलनात्मक अध्ययन' शिर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु प्राध्यापक श्री स्वयम् प्रकाश ज.ब.रा.को कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । प्रस्तुत शोध लेखनको क्रममा आफ्नो कार्यव्यस्तता हुँदाहुँदै पनि मलाई शोधकार्य गर्न हौसला र अभिप्रेरणा प्रदान गर्नुका साथै समूचित मार्गदर्शन र सरसल्लाह प्रदान गरी यस कार्यलाई सहज बनाइ दिनुभएकोमा शोधनिर्देशकप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका विभागीय प्रमुख एवं आदरणीय गुरु स्वयं प्रकाश ज.ब.रा.ज्यूलाई अत्यन्त व्यस्ताको बाबजुद पनि विभिन्न जानकारी साथै सूचना संकलनमा समेत आवश्यक सुझाव र सहयोग अनि हौसला प्रदान गरी सहयोग गरिदिनु भएकोमा म कृतज्ञ छु । त्यस्तै शोध प्रस्तावना देखि प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नुहुने पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन विभागका आदरणीय गुरुहरु डा. तीर्थराज पराजुली, डा. विश्ववाला थापा, उप-प्रा. किरणराम रञ्जितकार, यशोधरा पन्त र शिवराज वढुप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

अध्ययन अनुसन्धानको क्रममा क्रममा छनोटमा परेको श्री अमरज्योति उ.मा.वि. स्यूचाटार र एसियन बोर्डिङ स्कूल, स्यूचाटारका प्रिन्सिपल प्रधानाध्यापक लगायत सम्पूर्ण शिक्षकहरु र विद्यार्थी भाइबहिनीहरुले अध्ययनका लागि सहज रुपमा आवश्यक सूचनाहरु उपलब्ध गराउन र उपयुक्त वातावरण सिर्जना गरिदिनु भएकोमा धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने परिवार तथा साथीहरुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्नुहुने दुर्क कम्प्युटर सिस्टम कीर्तिपुरका दुर्कमान महर्जनप्रत पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शान्ता भट्ट

शोधसार

यो अध्ययन एम.एड. दोस्रो वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन विषय अन्तर्गत आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न तयार पारिएको हो । यो अध्ययन सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित बाल कक्षाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको तुलनात्मक अध्ययनमा आधारित छ । शिक्षण सिकइ क्रियाकलापको अवस्था पहिचान गर्नुका साथै शिक्षकले शिक्षणका क्रममा भोगेका समस्याको पहिचान गर्नु दुईवटा उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने हेतुले गरिएको थियो । यो अध्ययन खेल समूहका कक्षामा सीमित गरिएको छ । अध्ययनका लागि कक्षा अवलोकन, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, छलफल जस्ता साधनहरुको प्रयोग गरिएको थियो । परिच्छेद ४ मा प्राप्त तथ्यांकको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ जसमा शैक्षिक जनशक्तिको अवस्था, शिक्षकको प्रस्तुतीकरण, विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन अन्तर्गत बाह्य वातावरण व्यवस्थापन र कक्षाकोठा व्यवस्थापन, कक्षाकोठाको शैक्षिक व्यवस्थापन अन्तर्गत सिकइ केन्द्र व्यवस्थापनको अवस्था, विषयवस्तु अनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापवको अवस्था, विद्यार्थीको सहभागिता र सक्रियताका साथै शिक्षकले भोगेका समस्याहरुको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ । संस्थागत र सामुदायिक दुवै विद्यालयमा सञ्चालित बालविकास केन्द्रमा विषयगत कुनाको व्यवस्थापन गरेको पाइएन । भाषा र गणित सिकाइका लागि प्रयाप्त सामग्रीको प्रयोग भएको पाइयो भने अन्य क्षेत्रको लागि सामग्री कम रहेको पाइयो । दुवै विद्यालयमा भित्ते लेखन गरेर कक्षाकोठालाई आकर्षक बनाउने प्रयास गरेको पाइयो । सामुदायिक र संस्थागत दुवै विद्यालयमा विषयवस्तु अनुसार बौद्धिक विकास, सामाजिक विकास, शारीरक विकास हातको लागि सम्वेगात्मक विकासका लागि विभिन्न क्रियाकलाप भएको पाइयो । सामुदायिक र संस्थागत विद्यालय दुवैमा प्र.अ.ले कहिलेकाहीँ अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने गरेको पाइयो भने अन्य बाह्य निकायले अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने गरेको पाइएन । शिक्षकले भाषिक समस्या, पुनर्ताजगी तालिमको अभावले शिक्षण विधि छनोटमा समस्या उमेर समूह अनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप समस्या जस्ता समस्याको सामना गर्नुपरेको शिक्षक अन्तर्वार्ताको अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट थाहा पाइयो ।

विषयसूची

सिफारिस पत्र		**i**
स्वीकृति पत्र		**ii**
कृतज्ञता ज्ञापन		**iii**
शोधसार		**iv**
विषय सूची		**v**
तालिका सूची		**viii**
सङ्क्षेपीकृत सूची		**ix**
परिच्छेद-एकः परिचय		**१-७**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	५
१.३	अनुसन्धान प्रश्नहरु	६
१.४	अध्ययनको औचित्य	६
१.५	अध्ययनको उद्देश्य	७
१.६	अध्ययनको परिसीमा	७
१.७	शब्दावलीका परिभाषाहरु	८
परिच्छेद दुईः सम्बन्धित साहित्यको पूनरावलोकन		**९-१७**
२.१	सैद्धान्तिक साहित्यको समीक्षा	९
२.२	सम्बन्धित अध्ययनको समीक्षा	११
२.३	बालशिक्षाको विकासमा भएका प्रयासहरु	१३
	२.३.१ बालशिक्षाको विकासमा भएका राष्ट्रिय प्रयासहरु	१३
	२.३.२ प्रारम्भिक बालशिक्षाको विकासमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरु	१५
२.४	अवधारणा निर्माण	१६
परिच्छेद तीनः अनुसन्धन विधि		**१८-२२**
३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१८
३.२	जनसंख्या र नमुना छनोट	१८
	३.२.१ विद्यालय छनोट	१९
	३.२.२ प्रधानाध्यापकको छनोट	१९
	३.२.३ शिक्षकको छनोट	१९
	३.२.४ अभिभावकको छनोट	१९
	३.२.५ बालबालिकाको छनोट	२०
३.३	साधनको निर्माण	२०
	३.३.१ विद्यालय सर्वेक्षण फाराम	२०

३.३.२ अवलोकन फाराम २०
३.३.३ अन्तर्वार्ता सूची २१
३.३.४ अभिभावकसँग गहन अन्तर्वार्ता २१
३.३.५ बालबालिकासँग समूह छलफल २१
३.३.६ दस्तावेज अध्ययन २१
३.४ सूचना संकलन प्रक्रिया २१
३.५ सूचनाको विश्लेषण प्रक्रिया २२

परिच्छेद चारः तथ्यांकको प्रस्तुतीकरण, विश्लेषण र व्याख्या २३-४७

४.१ शैक्षिक जनशक्तिको स्थिति २३
४.२ भौतिक व्यवस्थापनको अवस्था २४
४.२.१ बाह्य वातावरण व्यवस्थापन २५
४.२.२ कक्षाकोठामा भौतिक व्यवस्थापन २५
४.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको लागि योजना र पूर्व तयारीको प्रस्तुतीकरण अवस्था २७
४.३.१ योजना र पूर्व तयारीको अवस्था २७
४.३.२ शिक्षकको प्रस्तुतीकरण २८
४.४ शैक्षिक व्यवस्थापनको अवस्था ३०
४.४.१ विद्यार्थी व्यवस्थापनको अवस्था ३०
४.४.२ सिकाइ क्षेत्रको अवस्था ३१
४.५ विषयवस्तुअनुसार शिक्षण क्रियाकलापको व्यवस्था ३६
४.५.१ बौद्धिक विकासको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३६
४.५.२ शरीरको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३७
४.५.३ इन्द्रियको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३८
४.५.४ सामाजिक समायोजनको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३९
४.५.५ हातको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४१
४.५.६ सम्वेगात्मक विकासको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४२
४.६ बालबालिकाको सहभागिता र सक्रियता ४३
४.६.१ बालबालिकाको उपस्थिति ४३
४.६.२ बालबालिकाको सहभागिता र सक्रियता ४४
४.७ अनुगमन र निरीक्षण ४५
४.८ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका सवल पक्षहरु र दुर्वल पक्षहरु ४५
४.८.१ सवल पक्षहरु ४५
४.८.२ दुर्वल पक्षहरु ४६

४.९ कक्षा शिक्षणका क्रममा शिक्षकले भोगेका समस्याहरु ४६

परिच्छेद पाँचः प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव **४८-५२**

५.१ प्राप्ति ५१

५.२ निष्कर्ष ५१

५.३ सुझाव ५१

सन्दर्भग्रन्थ सूची **५३-५४**

अनुसूची **५५-७५**

अनुसूची-१: छलफलमा सहभागी अभिभावक ५५

अनुसूची-२: छलफलमा सहभागी बालबालिका ५६

अनुसूची-३: विद्यालय सर्वेक्षण फाराम ५७

अनुसूची-४: कक्षा अवलोकन फाराम ५९

अनुसूची-५: शिक्षकका लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली ६३

अनुसूची-६: प्रधानाध्यापकका लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली ६६

अनुसूची-७: अभिभावकको लागि समूह छलफल निर्देशिका ६९

अनुसूची-८: बालबालिकाका लागि समूह छलफल ७०

अनुसूची-९: फोटोग्राफ ७१

सिफारिस पत्र ७४

तालिका सूची

तालिका ४.१: शिक्षकको तालिम र योग्यताको अवस्था २३
तालिका ४.२: कक्षाकोठामा भौतिक व्यवस्थापनको अवस्था २६
तालिका ४.३: शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको लागि पूर्व तयारीको अवस्था २७
तालिका ४.४: शिक्षकको प्रस्तुतीकरण २९
तालिका ४.५: विद्यार्थी बसाइ व्यवस्थापनको अवस्था ३०
तालिका ४.६: भाषा सिकाइ क्षेत्रको अवस्था ३१
तालिका ४.७: गणित सिकाइ क्षेत्रको अवस्था ३२
तालिका ४.९: विज्ञान सिकाइक्षेत्रको अवस्था ३३
तालिका ४.१०: अभिनय क्षेत्रको अवस्था ३४
तालिका ४.११: संगीत क्षेत्रको अवस्था ३५
तालिका ४.१२: सिर्जनात्मक सिकाइ क्षेत्र ३५
तालिका ४.१३: बौद्धिक विकासको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३७
तालिका ४.१४: शरीरको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३८
तालिका ४.१५: इन्द्रियको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३९
तालिका ४.१६: सामाजिक समायोजनको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४०
तालिका ४.१७: हातको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४१
तालिका ४.१८: सम्वेगात्मक विकासका लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४२
तालिका ४.१९: बालबालिकाको उपस्थिति ४३
तालिका ४.२०: बालबालिकाको सहभागिता र सक्रियता ४४

सङ्क्षेपीकृत सूची

गा.वि.स	:	गाउँ विकास समिति
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
ECD	:	Early Childhood Development
DOE	:	Department of Education